

Tercümeler :

ORHON ÂBİDELERİNDE KENGÜ'NÜN KAVMÎ -
YER ADI (ETNO - TOPONİMİĞİ)*

S. G. KLYAŞTORNIY

Türkçeye çeviren: İSMAİL KAYNAK

I. KENGÜ - TARBAN

1. *Doğu - Türk Kağanlığının Batı Hududu :*

M. s. VII. yüzyılın sonu ve VIII. yüzyılın başı Doğu - Türk Kağanlığı'nın en kudretli zamanıdır. Destanî üslûbla dolu bir ifadeyle Türk Kağanları'nın askerî gücünü Koşo - Çaydamlı kitâbe yazarları (stello'ları) şu şekilde tasvir ederler: "Tanrı'nın inayetiyle o (İlteriş Kağan-S.K.)** kavimlileri kavimsiz (kendi) kağanları olanları kağansız bıraktı... düşmanlarını sulh akdetmeye mecbur etti, dizlileri dize getirdi, başlıkların ise başını eğdirdi"¹.

Zaferler sağıhyan VIII. yüzyılın ilk 15 yılındaki savaşlarda Türk Kağanları'nın hâkimiyet sahasıyla, uzak seferlerinin ulaştığı hudutlar arasında yeni ve karışık bir münasebet olduğu anlaşılmalıdır. Bununla ilgili olarak Kültiğin ve Bilge-Kağan'ın şerefine yazılan kitâbenin doğru ifadesine rağmen, Doğu - Türk Kağanlığı'nın batı hudut meselesinin halledilmiş olduğunu kabul etmek hiçbir zaman lâzım gelmez. Bütün metnin ehemmiyetini nazarı itibare alarak, bize lüzumlu olan yeri anlamak için Moço (Kapağan) Kağan (692-716) zamanında yapılan seferlere tahsis edilen kısmı olduğu gibi naklediyoruz.

"Amcam-Kağan tahtta otururken, ben (Bilge-Kağan-S.K.) kendim Tarduş halkının Şadıydım. Amcam-Kağanla birlikte ileriye (yani doğuya), Yeşil-öğüz'ün aktığı Şantung vadisine kadar orduyla gittik; geriye (yani batıya) Temir-Kapıg'a kadar sefer ettik; Köğ-

* "Sov'yetskaya Etnografya" Dergisinden (1951, III) tercüme edilmiştir.

** S. K. = müellifin adıdır.

¹ Kültiğin Âbidesi, Büyük Kitabe, S. E. Malova'nın tercümesi, 15. satır (müteakip haşiyelerde bu eser KTb. işaretiyle kaydedilecektir).

men ormanına, Kırgızlar'ın memleketine kadar asker sevkettik. Biz, 25 sefer yaparak, 13 defa savaştık; kavimli olanları kavimsiz, (başlarında kendi) kağanları olanların kağanlarını ortadan kaldırdık, dizlilerin dizlerini çöktürdük, başlıların (başlarını) eğdirdik. TÜRGEŞ KAĞANI bizim Türkler'den, bizim halktı. Fakat kendi menfaatini idrak etmediği için bize karşı suç işledi ve (kendisi) öldü (yani öldürüldü); onun "beyleri" ve idarecileri keza öldürüldüler, halk "on-oklar" tabiiyyet altına alındı." Dedelerimize ait memleket (aslında yer ve su) sahihsiz kalmasın" deyerek "Az kavmini (yani azınlık sayıca az)* yerleştirdik". (13 okunamıyan işaret) Bars-Beg idi; biz o zaman (veya: bu durum karşısında) (ona) Kağan unvanını bahşederek, (onu) küçük kızkardeşim prensesle evlendirdik. (Fakat) kendisi kabahatli olduğu için Kağan öldü (yani öldürüldü), halkı cariyeye ve kul oldu. "Köğmen ormanı sahihsiz kalmasın" deyerek, biz Az Kırgız (=Az ve Kırgız) halkını tabiiyetimize aldık; biz oraya gittik, savaştık ve memleketi yeniden Kırgızlar'ın idaresine terkettik. *Böylelikle halkı ileriye (yani doğuya), Kadirkan ormanı ardına yerleştirerek nizami kurduk, arkada (yani Batıda) Kengü-Tarman yakınlarında Bilge-Kağan'ın şerefine Kengü-Tarban² âbidesini diktik (-S. K.). Böylece Türk halkını iskân ve idare ettik³. Bu zamanda (bizim) kul ve cariyelerimiz kul ve cariyeye sahibi oldu; küçük kardeşler büyük kardeşlerini, oğullar ise babalarını (göçülen yerlerin zenginliği, genişliği ve birbirinden uzak olması yüzünden)** bilmezlerdi. Tarafımızdan sağlanan kabile birliği ve icrai devletimiz işte böyle idi! (Ey, siz) Türk (ve) Oğuz-Beyleri ve halkı dinleyiniz!"⁴ Türk Kağanlığı'nın en kuvvetli devrinde Batı hududu olarak Kengü-*

* Müellifin, bu kavmin adını, onun miktarca az olduğundan dolayı aldığı suretindeki izahı doğru olmasa gerekir (Çeviren).

** Kitabelerin diğer yerlerinde de geçtiği üzere, bu sözler müellifin izah ettiği gibi, göçülen yerlerin zenginliği, genişliği ve birbirinden uzak olması yüzünden değil, ahlâkın bozulmuş olmasından ileri geldiği açık bir surette anlaşılıyor (Çeviren).

² V. Thomsen, Inscriptions de l'Orkhon, Helsinki, 1896, s. 105. Thomsen, metindeki "Kengü-Tarban" tâbirini kullanmıştır. Biz de ona sadık kalacağız.

³ İlgerü Kadirkan yaşig aşa, budunig ança konturtımız, ança itdimiz; kurıgaru Kengü Tarmanka tâgi Türk budunig ança konturtımız, ança itdimiz. Ktb. 21 (tasnif bizimdir S.K.).

⁴ Ktb. 17-22.

Tarban mahalli, kitâbenin 21. satırında zikredilmekte; fakat bu isme şimdiye kadar başka hiçbir kaynakta tesadüf edilmemektedir.

Kengü-Tarban mahallinin tesbitiyle E. Parker meşgul olmuştur. O, Tarman'ı Çin kaynaklarında ismi geçen ve Kırgız memleketinin güney hududunu teşkil eden "Tyan-Şan" sıra dağları ile ilgili buluyor.⁵ Fakat F. Hirt bu fikrin liguistik cephesinden olduğu kadar tarihî ve coğrafi yönden de hakikate uymadığını belirtti.⁶ Keza Tarban (-Derbend)'in Temir-Kapıg (Demir Kapılar)'ın ikinci bir isminden başka birşey olmadığına dair Hirt'in tahmini, kitâbe metni okunmadan yapılmıştır; bunun kabul edilemeyeceğini daha o zaman P. M. Melioranskiy⁸ işaret etmiştir. Melioranskiy'in itirazlarına ilâveten kitâbelerde Demir-Kapılar'ın muayyen bir zaman için Bilge-Kağan ve Kültigin seferlerinin nihayi sınırını teşkil ettiği kaydedilmektedir; Kengü-Tarban ise Türk Kağanlığı'nın siyasi bünyesine dahil Türk boylarının yerleştiği sahayla hemhuduttur. Böylece "Kengü-Tarban" "Demir-Kapılar"ın diğer bir adı olmadığı gibi "Kadırkan ormanı"da⁹ "Şantung vadisi"nin ikinci bir ismi de olamaz¹⁰. Buna göre, Kengü-Tarban'ın yerini tesbit için yapılan her iki teşebbüsü de tatmin edici kabul edemeyiz.

2. Sogd Kapıları :

Yazıtlar, doğrudan doğruya Kengü-Tarban'ın, kağanlığın batısında, doğu hududunu teşkil eden Kadırkan ormanının karşısında bulunduğunu kaydederler. Bilge Kağan ve Kültigin'in faaliyeti ile ilgili tarihî, kronoloji ve coğrafya'ya ait malûmat vermesi bakımından yazıtların değer ve doğruluğunu kaydettikten sonra Kengü-Tarban'ın hiçbir suretle Sır-Derya'nın batısında bulunmadığı neticesine var-

⁵ E. H. Parker, V. Thomsen, Inscriptions de l'Orkhon'un tanıtma yazısı, Journal of the China branch of the RAS, T. XXXI, 1896-1897, s. 21.

⁶ F. Hirsth, Nachworte zur Inschriften des Tonjukuks, ATIM, 2. seri, s. 84-90.

⁷ Aynı eser.

⁸ P. M. Melioranskiy, Pamyatnik v čest Kül-tegina (Kültiginin âbidesi), Zapiski vostočnogo otdela Russkogo arheolog. obščestva (Rus arkeologyasının Şarkiyat Şubesi Mecmuası), T. XII, SPb., 1898, s. 113.

⁹ Bol'soy Hinganskiy hrebet (Büyük Hingan Dağı) (P. M. Melioranskiy, zikredilen eser, s. 98).

¹⁰ Dolina Huan-he (Huan-he vadisi) (aynı eser, s. 85).

¹¹ KTb. 39.

makta haklıyız; çünkü kitâbe müellifine göre, tasrih edilen zaman içinde, Sır-Derya (Yençü-üğüz) ile Demir-Kapılar arasındaki ve “Sogd halkı (Sogdak budunu)”¹¹ ile meskûn mıntaka, kağanlığın hudutları içine girmiyen, etnik birliğe sahip bir yerdir; ki bu husus müsbet tarihî hakikatlere uymaktadır. Aynı zamanda yazıtlar müellifi tevazu ile, kağanlık sınırlarını, esas bulunduğu yerden daha doğuda gösterdiğini zannetmek hiç de doğru olmaz. Bu mesele ile meşgul müelliflerin tetkik sahası dışında kaldığı anlaşılan, o zamana ait kağanlık hudutlarını, metnin müteakıp satırları belirtmektedir. Kültiğin Kitabe’sinin 18-19. satırlarında (ve buna muvazî 38-39. satırlarında Türkler’in Kengü-Tarban’a kadar yayılmalarına sebep olan olaylar anlatılmaktadır. Bununla, Türgeşlerle ve “on-ok halkı” (on-ok budun) yla¹² meskûn Çu ve Talas nehirleri havzasının da dahil bulunduğu, Yedi Irmak (=Semireçya) sahasının Doğu-Türk Kağanlığı tarafından fethi ve ilhaki hâdisesi kasedilmektedir. Aynı olayları, malûmatı yazıtlarinkilere tamamen uygun olan Çin kaynakları¹³ daha tafsilâtli olarak nakletmektedir.

Böylece, Kengü-Tarban’ın Çu ve Talas nehirleri havzası (“on-oklu halkı” sahası)nın batısında ve Sır-Derya (Sogd hudu)nun doğusunda bulunması icabeder.

“Kengü-Tarban” tâbirinin mahiyeti hakkında yazıtlarda açık bir tasrih yoktur. Kengü-Tarban’ın bir coğrafi mevki olması ihtimali çok zayıftır, çünkü kitâbelerde bu gibi mevkiler: Yençü-üğüz, Ötüken-yış, Temir-Kapıg, Şangtun-yazı, Çugay-yış, Türgi-yargun-köl, İrtiş-üğüz, Çuş-başı ve ilh. olmak üzere tasrih edilmişlerdir. Siyasî faaliyette bulunan bütün Türk halkına hitabeden (meselâ: “Ey, Türk ve Oğuz Beyleri ve Halkı, dinleyiniz!” hitabesi) Yazıtlarda, kağanlığın batı sınırınının Kengü-Tarban adıyla tayin edilmesi, “dinleyiciler”in bu ismi çok iyi bildiklerini göstermektedir.

Her şeyden önce “on-ok budunu”nun tamamen inkıyat altına alınması ve Sogd seferiyle (712-713) ilgili olarak, tanınan vilâyet¹⁴

¹² V. Thomsen, Turcica, Etudes concernant l’interpretation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie, Memoires de la Société finno-ougrienne, t. XXXVII, Helsinki, 1916, s. 4-17; E. Chavannes, Documents sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux, Sbornik Trudov Orhonskoy ekspeditsii (Orhon İlmi Hey’eti Mecmuası), t. VI, AN, SPb., 1903, s. 270-273.

¹³ E. Chavannes, aynı eser, s. 283-284.

¹⁴ Mukayese: “Tüput” —Tibet (KTb, 3) “Tabgaç” —Çin (KTb, 12).

ve şehirlerin adları bahis mevzuu olduğunu tahmin etmemizi, yukarıda belirtilen hususlar, mecbur kılmaktadır. Kitâbe metninde, sınır, sefer neticesi ulaşılan veya tesbit edilen ve daima doğrudan doğruya seferin yapıldığı istikametle bağlı olduğuna göre, o halde Kengü-Tarban'ın 712-713 senelerinde Türk ordu birliklerinin ulaştıkları, Türk Kağanlığına dahil arazinin en son noktası olduğunu ve ondan sonra yabancı bir sahaya girdiklerini tahmin etmemiz tabiidir; bundan sonra, Sogd'a giriş demek olan, Sır-Derya'yı geçme ameliyesi cereyan etmiştir. Kengü-Tarban'ın Sogd'un doğusunda ve Türk Kağanlığı'nın batı vilâyetleri arasında bulunması, kitâbedeki olayların kahramanı, Bilge-Kağan, tarafından Kengü-Tarban'ın, müstakil siyâsî-mülkî bir bütün addedildiğini, göstermektedir.

Tarihî ve coğrafî mânada bu isim ne ifade etmektedir?

3. Şaşa (devleti)nin başşehri:

Bilge Kağan ve Kültiğin, Batı - Türk Kağanlığı'nın dağılan kısmını inkıyat altına almakla meşgul olurlarken Sır-Derya ötesinde Sogdlular'ın mukadderatı tayin olunuyordu. 712 yılında Araplar Semerkand'ı muhasara ediyorlar ve Gurek, komşu hükümdarlardan yardım ricasında bulunuyor: "...ve Kuteybe Semerkand halkını muhasara etti; aralarında birkaç çarpışma oldu; Sogd hâkimi Tarband (طاربند) da oturan Şaşa hâkimine (ملك الشاش)¹⁵(Mektup) yazdı; o da birçok askerini başında yardıma geldi; onları müslümanlar karşılayarak çetin bir savaş cereyan etti. Sonra Kuteyba onların üzerine saldırarak bozguna uğrattı; Gurek onlarla (müslümanlarla) sulh akdederek her yıl 2.200.000 dirhem vergi vermeyi kabul etti...".¹⁶ Bu hikâyede, mevzuumuzu hususiyle alâkadar eden şey Tarband'ın o zaman için Şaşa (devleti)nin başşehri olduğunun zikredilmesidir. Kitâbedeki Tarban ile saha (Sogd'la hem-hudud, Orta Sır-Derya bölgesi), zaman (711-712) ve ifade ettikleri mânanın birbirine uygun olması gözönünde tutularak her ikisinin de ayniyet kesbettikleri şüphesiz görünmektedir. Hecesiz olan (d) harfinin düşmesi, iki sessiz harfli kelimedede (meselâ: Tarband-Tarban), Türk lehçeleri kaidesine uygundur". "Kengü-Tarbanka tegi" ifa-

¹⁵ Biruni'de Şaşa hâkiminin unvanı — ٤٤٠ (bk. S. Saleman, Zur Handschriftenkunde al-Biruni's al-Atar al-baqiah, IAN, 1912, No. 14, s. 867).

¹⁶ El-Belâzurî, nşr. M. de Goejé, s. 421; at-Tabarî, Annales..., II, 1518, 1521.

desinde “Kengü” kelimesi, bu bölgenin arazisi ve mülkiyeti hakkında müellifin vermek istediği fikri aksettiren bir sıfattır.

Tarband şehrinin yerini tesbit eden tam deliller olmadığı için V. V. Barthold’un şu sözlerine en çok ehemmiyet verilmektedir: “Tarihçilerin sık sık kaydettikleri, Şaşa’nın eski başşehri Tarband’ın ismini coğrafyacılar zikretmemişlerdir”¹⁷ Bu bölgeyi tasvir eden çok sayıda ve gayet mufassal IX-X. yüzyıllara ait Arab, Fars ve gayri müslim (putperest) coğrafya literatüründe, bu şehrin zikredilmemesine imkân olmadığı; Tabarî ve Belâzurî’nin faydalandığı en eski kaynakların ait olduğu zaman (IX.yüzyıl başı) ile bize kadar gelen bu bölgenin ilk tasvirlerini yapan ve bir kısmı daha eski kaynaklara dayanan diğer coğrafya kitaplarının bahsettikleri zamandan (IX.yüzyıl ortası X. yüzyıl) önce bu şehrin tamamen ve anî olarak ortadan kaybolmasının zayıf ihtimalini; ve Arab fütühatı devrinde mevcut, Orta Sır-Derya şehirlerinin arkeoloji tetkikleri neticesinde, bunlardan hiç birinin VIII-X. yüzyıllarda¹⁸ gerileme istidadı göstermediklerinin anlaşıldığını gözönünde bulundurarak, bahis mevzuu olan şehir (Tarban) isminin coğrafya edebiyatında başka şekilde veya diğer bir isimle aksettirildiğini tahmin etmekten başka çare kalmıyor. Bu mânayı taşıyan ve J. Marquart tarafından desteklenip inkişaf ettirilen D. H. Müller’in,¹⁹ “Tarban” tâbirinin sogçadaki “Tarband”²⁰ kelimesinin değişik şekli olduğuna dair tahmini en çok ikna edici görünmektedir. Daha sonra bu isim, ihtimal, Türk dilinin hususiyetlerine göre değiştirilerek “Turband”, “Otrarbande”, “Turar” veya “Otrar” şeklini alıyor. Yâkut, daimi bir orfo-epik değişikliklere uğrayan Otrar isminin daha doğru izahını şu cümlelerde yapar : « طُرَارْبَنْد » — Seyhun’un ötesinde, en uzak Şaşa şehirlerinden biri, Türkistan’a bitişik ve Maverâünnehr’le hem-hudud olan İslâm vilâyetlerinden sonuncusudur. Bu memleketin

¹⁷ V. V. Barthold, Turkestan v epohu Mongol’skogo naşestviya (Moğol hâkimiyeti zamanında Türkistan), t. II, S. Pb., 1900, s. 171, not. 10.

¹⁸ A. N. Bernştam, Otçet o rabotah 1948 g.v Yujnom Kazahstane (Cenub Kazakistan’da 1948 yılı çalışmalarının raporu), İzvestiya Kaz. AN. seriya arheologii, vip. 3 (Kazakistan İlimler Akademisi neşriyatı, Arheologiya serisi, neşr. 3).

¹⁹ Encycl. Isl. s. 723.

²⁰ J. Marquart, Über das Volkstum der Komanen, Berlin, 1914, s. 92: (müteakıp haşiyelerde eserin ismini “Komanen., olarak zikredeceğiz): “Der Name... Trar bedeutete im Sogdischen “Uebergang” طارند - طارند “Uebergangspere”.

halkı şehrin ismini “Turar” (طُرَار) ve “Otrar” (اُطْرَار) ²¹ gibi muhtelif şekillerde telâffuz ederler.

A. N. Bernştam'ın başkanlığındaki Cenub Kazak Arkeoloji İlmî Sefer Heyeti'nin tetkikleri meskün saha olarak Otrar'ın M. s. V-IV. yüzyıldan şehrin sönmesine tekabül eden Timur devri sonuna kadar fasılasız mevcut olduğunu göstermektedir. ²² Fakat sistemli bir araştırma yapıncaya kadar ²³ VIII-XIII. yüzyıllarda kaydedilen erken Orta Sır-Derya şehirlerinin en büyüğü değilse bile en büyük şehirlerinden biri ve Sır-Derya üzerinde göçebelerle yapılmakta olan ticaretin en ehemmiyetli merkezi ve göçebe sahrası ile Sır-Derya'nın sol sahilindeki Semerkand'a ait olan Sogd şehrine giden ticaret eşyasının toplandığı yerdir ²⁴. Bu sebepten Bilge Kağan ve Kültüğün müfrezesinin, göçebelere iyice bilinen ve onlar tarafından istifade edilen, Otrar ²⁵ yolunu takip etmesi pek tabiidir.

X-XIII. yüzyıllara ait coğrafya eserlerine göre Otrar (Farab) Türk hududunda Arapların dayanak noktası ise de, VIII-IX. yüzyılları ele alan tarihçilere göre ise Farab ve Şaş: birbirine ittifakla bağlı, yarı müstakil ve halifenin hâkimiyetini yıkmaya matuf herhangi bir harekete hazır olan bu beylikler, Araplara karşı daha isyankârdırlar ²⁶. Bu gibi hareketlerin askerî-siyasî ve iktisadî temelini, zikredilen sahayı nüfuzu altında bulunduran Sır-Derya Türkleriyle birliğin mevcudiyeti teşkil etmektedir ²⁷.

²¹ Yâkut (nşr. Wüstenfeld), III, 524.

²² A. N. Bernştam, zikredilen eseri.

²³ Türkistan arkeoloji sevenler cemiyeti tarafından yapılan Otrar tetkikleri çok sathi vasıfta olup, bu meselenin tarihçesi bakımından ancak ehemmiyeti haizdirler. (bk. “Protokoli Turkestanskogo krujka lyübiteley arheologii” (Türkistan Arkeoloji Sevenler Cemiyeti Zabıtları), Taşkent, 1897, 1898, 1900, 1903, 1904 yılları).

²⁴ J. Marquart, Komanen, s. 91; Yâkut, IV, 334.

²⁵ Mukayese: Kalan diğer bütün kısımda Cengiz-Han'ın seferde takibettiği yol, VII. yüzyıl sonu ve VIII. yüzyılda yapılan Türk seferlerinde takibedilen yolların aynıdır.

²⁶ V. V. Barthold, Encycl. Isl., Farab; A. Yu. Yakubovskiy, Ob odnom rannesamenidskom felse (Bir erken samanî fel'sesi hakkında)“İİMK.ın Kısa Haberleri”, XII, 1946, s. 106.

²⁷ Barthold, Encycl. Isl. Farab; aynı müellifin: Oçerk istorii Turkmenskogo naroda (Muhtasar Türkmen tarihi), L., 1929, s. 17; at-Tabarî, III, 712.

4. *Zür-Riyaseteyn'in takip ettiği yol:*

F. Wüstenfeld'in neşrettiği Ebu'l-Valid Muhammed ibn-Abdullah el-Ezrakî'nin *كتب اخير مكة* adlı eserinde,²⁸ IX. yüzyılın ilk on yılı Orta Asya'nın tarihiyle ilgili, dikkate şayan bir bahis vardır. Bu parça, H. 200 (M. 816) yılı harp ganimeti olarak Mekke'ye götürülen Kabul Şahlarının tahtı ile birlikte²⁹ Kâbe'nin hazinesinde mahfuz bulunan bir levha üzerine kopye edilmiştir. Yazı, tahtla ilgili "izah edici tezkere" mahiyetinde olup aynı yılda halife Abdullah el-Mamun'un meşhur iş arkadaşı (veziri) Fadl ibn-Sahlya Zür-Riyaseteyn'in kardeşi Hasan ibn-Sahlem tarafından yazılmış olup Zür-Riyaseteyn'in askerî-mülkî icraatının kısa bir hulâsasını ihtiva etmektedir. Kabul'un fethi ve "Zür-Riyaseteyn'in eliyle yeşil bayrakların" Keşmir ve Tîbet'e gönderilmesine dair hikâyesini halifelîğin kuzey-doğu kısmında başkumandanın icraatının methiyesi takip etmektedir: "Tarbad vilâyetinden Farab ve Şavgar'dan talep edilenler (şeyler)i gönderdiler...; ve o (Zür-Riyaseteyn.-S. K.) Otrar vilâyetini fethetmeğe gayret etti; hudud bölgesi komutanı öldürüldü ve Karluk Yabgu'sunun çocukları ve karısı esir alındı; bundan sonra kendisi (yani Yabgu) Kimek memleketine kaçtı.³⁰

Nakledilen yazmadan şu kanaate varmak mümkündür:

1. Farab ile Şavgar'ın birer vaha olup Tarbad vilâyetini teşkil ettikleri.

2. Farab'ın Otrar vilâyetinin diğer bir isminden başka birşey olmadığına göre metinde görüldüğü gibi Tarbad vilâyeti de burada Otrar'ın aynıdır.

Metinde geçen Tarbad ismini Taberî'nin, Belâzurî ve Yâkut'un

²⁸ F. Wüstenfeld, *Geschichte ... der Stadt Mekka ...* Leipzig, 1858, s. 158-9 El-Azrakî'den tercüme ettiği bir parçayı bize İlimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü laborantlarından A. Mihaylova lütfetmişlerdir.

²⁹ Metinde yazının ayrı levha üzerine mi yoksa taht'a raptedilmiş bir küçük levhaya mı yazıldığı anlaşılammıştır.

³⁰ Et-Tabarî'nin hikâyesinde (III, 815, 816) 195 H. (810-811 M.) yılındaki hâdiselerden bahsedilirken Mamun'a düşman devletler arasında "Otrarband hâkimi"nden de bahsedilmektedir.

Tarband (Otrarband, Turarband)ı ve Orhon âbidelerindeki Tarban isimleri takip etmektedir.

Böylece, âbidelerdeki Kengü-Tarban, Tabarî'nin ve Belâzurî'nin Tarband'ı, Ezrakî'nin Tarband'ı ve coğrafya edebiyatındaki Turarband isimleri Otrar vahasının (resp. Trarband) muhtelif telâf-fuz şeklidir. İlk Ortaçağ devrinde Otrar, göç sahrası ile bu bölgede bulunan diğer vaha devletleriyle sıkı bir askerî-siyasî ve iktisadî münasebet tesis etmiş bulunan Sır-Derya'nın en büyük merkezi halindedir.

II. KENGERESLER

1. *Kültiğin'in takip ettiği yol :*

712 yılında, batı Türk kavimleri inkıyat altına alındıktan sonra Bilge Kağan ile Kültiğin Sogd'a girdiler. "...Onların (Türgeşlerin-S.K.) Kağanı'nı orada öldürdük, onun işbirliği yaptığı kavimleri tabiiyetimiz altına aldık. Türgeş halkından çoğu içperlere (memleketin) göç etti (yani teslim oldu). Tabere (?)'deki halkı biz (oraya) yerleştirdik (iskân ettik). Sogd halkını yeni bir nizama kavuşturmak maksadiyle Yençü nehrini geçip asker ile Temir-Kapıg'a kadar gittik. Bundan sonra Türgeş halk kitlesi onlara düşman olan Kengeresler tarafına geçti; ³¹ Ordumuzun atları yemsiz kaldığından zayıftılar; kötü... cesur insanlar (erler) bize hücum ettiler. Bu vaziyet karşısında teşebbüsümüzden vazgeçerek yalnız Kültiğin'i bir miktar askerle gönderdik. Bilâhare öğrendiğimize göre o büyük bir savaşa tutuşarak... Türgeşler'in çoğunu öldürmüş ve kalan kısmını da tabiiyet altına almış. Yeniden hareket ederek... Kuşu-Tutuk ile çarpışmış, onun bütün erkeklerini öldürmüş, evini ve bütün mülkünü müsadere etmiş". ³² Bundan sonra Kültiğin'in isyan eden Karluklarla savaşı tasvir edilmektedir.

Yukarıda nakledilen metinden şunlar anlaşılmaktadır :

1. Türkler'in Sogd'a girmesi mağlûbedilen Türgeşler'in "mem-

³¹ Anta kistrâ kara-türgis budun yanı bolmıs kengeres tapa bardı.

³² KTb, 38-41. Transkripsiyonla S. E. Malova'nın tercümesinde 38. satırın yeniden düzenlenmesi (rekonstruksiyonu) (mukayese için bk. A. Gabain, *Alttürkische Grammatik*, Leipzig, 1941, s. 252), hâdiseleri birbirini takip edecek tarzda daha doğru olarak tasnif etmeğe imkân vermektedir.

leket içine iskân ve itaat etmeğe", ³³ yani doğuya Bilge-Kağan tarafından iskân edildikleri bölgeye gitmeğe mecbur edildiklerinden sonra vukubulmuştur.

2. Bilge-Kağan, pişman olmasına ve ilk muvaffakiyetli harekâttan sonra Sogd'dan geri çekilmesine Türgeşler'in "düşmanları olan Kengeresler" ile birleştiklerini birinci sebep olarak gösteriyor.

3. Esas kuvvetlerinin geri çekilebilmesini temin için Bilge-Kağan ilk önce, vaziyeti gizlemek maksadiyle Kültigin'i bir öncü kuvvetle ileri gönderiyor. ³⁴ Türgeşler'e karşı yapılan muvaffakiyetli savaşlardan sonra, isyan eden kabileler arasında doğuya doğru imkân nisbetinde ilerliyen Kültigin, Nuşibi konfederasyonuna dahil iki Kuşu kabilesinden ³⁵ birinin reisi olan küçük prens Kuşu-Tutuk'la "çarpiştı".

Vak'aların bu şekilde tanzimi, Kengeresler'in buldukları sahanın nerede olduğu meselesini ortaya koymaktadır. Bilge-Kağan'ın geniş muvasala hatlarını tehlikeye koyan ve onu Kültigin kuvvetlerinin himayesi altında çekilmeğe mecbur eden, Türgeş harekâtı, Marquart'ın yanlışlıkla ileri sürdüğü gibi, ³⁶ Türkler'in çekiliş yolunun 700 kilometre kuzey-batısında bulunan, Aral gölüne tevcih edilmiş olamaz.

Türgeşler'in yönelip orada Kültigin'le çarpıştıkları, Kengeresler'le meskûn saha, Bilge-Kağan'ın faaliyette bulunduğu Sogd'un doğrudan doğruya yakınında, Türk ordularının seyrettiği yol üzerinde olabilir. Türgeşler'le çarpıştıktan sonra Kültigin'in Çu ve Talas nehirleri havzasını (Nuşibi kabileler Birliğinin sahası) takibetmesi, bize Kengeresler'in Orta Sır-Derya bölgesinde, yani Kengü-Tarban'ın bulunduğu yerde oturduklarını söylemeyi mümkün kılmaktadır.

³³ Buna benzeyen yazıda "içik-" fiilinin mânası, mukayese için bk. Tonyukuk Kitabesi, 2-3. satırlar (KTb. 10).

³⁴ Mukayese için bk. Barthold, Die alttürkischen Inschriften und arabischen duellen, ATIM, seri: 2, s. 12.

³⁵ E. Chavannes, zikredilen eseri, s. 34, not. 35, 169.

³⁶ J. Marquart, Die Chronologie der alttürkischen Inschriften, Leipzig, 1898, s. 10; aynı müellifin, Komanen, s. 35. Marquart'ın Farab ile Yangikent arasındaki mesafe tayininde büyük hataya düşmesi (Komanen, s. 202) Barthold'un şiddetli tenkidine maruz kalmasına sebep olmuştur. (Noviy Trud O Polovtsah, "Russkiy Istoriceskiy Jurnal" (Kıpçaklar hakkında yeni eser, "Rus Tarih Mecmuası") T. VII, 1921.

2. “Kanga halkı (insanları)” :

Aşağıda kaydedilen neticeye varan Marquart,³⁷ eserlerinde Kengeresler meselesine herşeyden daha çok yer vermiştir :

1. “Kengeres” kavim adı, Konstantin Porfirogenet’in eserinde geçen ve en mühim üç Peçenek kavminin “diğerlerine nazaran en cesur ve asil” olduklarını belirten “Kangar” (κάργαρ) kelimesinin başka bir şeklidir.³⁸

2. Kangarlar-Kengeresler’in VIII. yüzyıl başında Sır-Derya’nın mansap istikametiyle Aral gölü civarında yaşadıklarına dair şu deliller mevcuttur : a) Sır-Derya’nın Şaşa’dan aşağıdaki kısmının “Kangar nehri” (نهر كنگر) ³⁹ adını taşıdığı ve b) Mesudi’nin dört Türk kavmi —(Bacnak, Bancane, Bacgard ve Naukerde)—nin Aral gölü sahasında yeri bulunan Oğuz, Kimak ve Karluklarla yaptıkları kanlı savaşlarına dair kaydının mevcudiyetidir.⁴⁰ Yukarıda da kaydettiğimiz gibi Marquart, Kengeresler’in bulunduğu yeri doğru tesbit etmemiştir.

3. “Kangar” kavim adı “Leute von Kang” ⁴¹ şeklinde izah edilmektedir. Kaydettiğimiz ilk iki netice Barthold tarafından tesbit edildi ⁴²; halen S. P. Tolstov, Marquart’ın fikrini tamamen kabul etmiş bulunuyor. ⁴³

³⁷ J. Marquart, Die Chronologie der alttürkischen Inschriften, s. 3-10; aynı müellifin, Komanen, s. 26, 35, 97, 168.

³⁸ Konstantin Porfirogenet, De administrando imperio, M., 1899, F. 37. Bu faslın tahlili: G. Gzebe “Turcobyzantinische Miscellen, I. Konstantin Porfirogenet, Kapitel ueber die Petschenegen, “Körösi Csoma Archivum, I, “1922, s. 209-219, 38. Faslında “kangar” isminin bir zaman bütün Peçenek kavimlerinin şeref adını teşkil ettiğine dair ima vardır. Peçenekler’den bahseden Bizans kaynaklarının mufassal cetveli: bk. G. Moravcsik, Byzantinoturcica, I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvolker, Bucharest, 1942; Konstantin Porfirogenet hakkında, s. 205-229.

³⁹ J. Marquart, Die Chronologie der alttürkischen Inschriften, s. 10.

⁴⁰ J. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, Leipzig, 1903, s. 60-61; aynı müellifin, Komanen, s. 26; S. P. Tolstov, Goroda Guzov. “Sovetskaya Etnografiya” (Oğuz şehirleri. “Sovyet Etnografyası”), 1947, no. 3, s. 77; aynı müellifin, Po sledam drevnehorezmiyskoy tsivilizatsii (Eski Harizm Medeniyetinin peşinde), M., 1948, s. 246.

⁴¹ J. Marquart, Komanen, s. 26.

⁴² W. Barthold, ATIM, seri: 2, s. 17, aynı eserde V. V. Barthold’un Orta Sır-Derya’daki zengin Kengü toponimiği nazarını çekmiştir.

⁴³ S. P. Tolstov, Drevny Horezm (Eski Harizm), M., 1948, s. 23-24; aynı

V. V. Barthold ile H. Şeder ⁴⁴ tarafından tutulan P. M. Melioranskiy'in "Kengeres" ismindeki son "s" harfinin kabili izah olmadığı fikrine itirazı akim kalıyor; çünkü Türk lehçelerinde s/z harfinin çoğul işareti olduğu hakkındaki mesele artık münakaşa mevzuu olmamaktadır. ⁴⁵

İstoriografya'da iyice tesbit edilmiş olan, Emba-Yayık-Volga nehirlerinin Peçenekler'in eski yurdu ⁴⁶ olduğuna dair görüş,-ki buna Marquart'ın karışık ve devamsız fikri yardım etmiştir, ⁴⁷-adı geçen milletin eski tarihî vak'alarını izah etmeğe teşebbüs ettiğimiz zaman tamamen muğlâk kalmaktadır. Mesudî'nin Peçenekler'le Oğuz, Kimak ve Karluklar'ın savaşına dair hikâyesini, eğer Peçenekler'in (Kengeresler) VIII-IX. yüzyıllardaki yerini zikredilen kavimlerin sahasiyle bitişik olduğunu hesap edersek, bu hikâyenin mahiyetini anlayabiliriz; fakat M. Yu. Yakubovskiy ⁴⁸ IX. yüzyılda Kimak ve Karluklar'ın Aral sahasında bulunmadıklarını işaret ederek, hikâyenin bu kısmını şüphe ile karşılamaktadır. Karluklar'ın VIII-IX. yüzyıllarda ⁴⁹ Orta Sır-Derya sahasına girmeleri, Kimak kavimlerinin

müellifin: K voprosu o proizhojdenii kara-kalpakskego naroda, "Kratkiye soobşteniya Instituta etnografii" (Kara-Kalpaklıların menşegine dair, "Etnografya Enstitüsünün Kısa Haberleri"), II, 1947, s. 72.

⁴⁴ P. M. Melioranskiy, Zikredilen eseri, s. 126, V. V. Barthold, Noviy Trud Polovtsah (Kıpçaklar'a dair yeni eser); J. Marquart, Wehrot und Arang, Leyden, 1938, nşr. H. H. Schaefer, s. 44-48.

⁴⁵ W. Kotwicz, Les pronoms dans les langues altaïques, Krakov, 1936, s. 23-30; L. Ligeti, Die Herkunft des Volksnamens "kirkis", Körösi Csoma Archivum, II, 1-2, 1926; P. Pelliot, L'origine de Tou-kiue, nom chinois des Turcs, T'oung, P'ao, 1915, s. 1-3.

⁴⁶ A. Z. Validov, Meşhedskaya rukopis ibn-ul-Fakiha, "İzvestiya Akademii Nauk" (İbnü'l-Fakih'in Meşhed elyazması, "İlimler Akademisi Yayınları"), 1924, s. 249; V. V. Barthold, Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler, İstanbul, 1928, s. 98; J. Nemeth, Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklos, Buda-Peşte, 1932, s. 45-46; bk. S. E. Malova (resention) mukabelesi, "Bibliografiya Vostoka" (Şark'a dair Bibliografiya), t. X.

⁴⁷ J. Marquart, Wehrot und Arang, s. 47-48.

⁴⁸ A. Yu. Yakubovskiy, Voprosi etnogeneza türkmén v VIII-IX vv., "Sov'yetskaya Etnografiya" (VIII-IX yüzyıllarda Türkmen kavmi menşei meseleleri "Sovyet Etnografyası"), 1947, no. 3, s. 51, not. 24.

⁴⁹ Bk. İbn-Hordadbeh, BGA, VI, 31; İbn-Haukal, MİTT, I, 1892; V. V. Barthold, O hristianstve v Turkeстане v do-mongol'skiy period (Turkistan'da Moğol zamanından önceki hristiyanlığa dair), SPb., 1893, s. 7.

zengin Sır-Derya vahalarını ele geçirmek arzularının, buraya çok erken gelmelerine sebep olması⁵⁰, Oğuz boylarının aralarındaki birliği ve onun neticesi olarak komşularına karşı fiili tecavüz hareketleriyle⁵¹ malûm bir kısmının, bir sıra muvaffakiyetsiz çarpışmalardan sonra batıya göç etmek mecburiyetinde kalan⁵² Peçenekler'in buldukları vahim durumu izah etmektedir.

Fakat, iptidaî yarı-göçebe olup, hayvancılık, balıkçılık ve ziraatçılıkla meşgul Peçeneklerin, geçimleri icabı, daimî olarak su kenarında kalmalarını sağlıyan bu karakteristik bağlayıcı büyük kuvvetin tesiriyle, Peçenek "yatuk" halkının, eski yerlerinde kalmaları ve ancak nisbeten çok az bir kısmının göçetme sebebi meydana çıkmaktadır⁵³. Oğuz kabîle birliği sistemi içinde halk kitlelerinin varlıklarını kaybetmeleri hâdisesi (temessülü) her tarafta XI. yüzyılın başında tamamlanmıştır⁵⁴ ; ihtimal, bu temessül Sır - Derya'da çok daha evvel vukubulmuştur ; buna delil olarak Embai-Yayık havzasında oturan Peçenekler'in X. yüzyılda Oğuzlar'a karışmadıkları halde Sır-Derya Peçeneklerini IX. yüzyıl sonunda kaynakların zikretmediklerini gösterebiliriz⁵⁵. Şimdiye kadar edebiyatta istifade edilmeyen İdris'inin şu haberi Peçenekler'in vasfını izah etmesi bakımından sonderece şayanı dikkattir: "Bu çok büyük bir göldür (Gorguz gölü-S.K.)... onda, bu halkın başlıca gıdası olan, çok balık vardır ... Hangakiş (الخنغاكش) lere ait olan bu yerler çok münbit ve çayırlıktır. Bunlar daimî şekilde

⁵⁰ V. Minorsky, *Hudud-ul-Alam*, London, 1937, s. 306.

⁵¹ S. P. Tolstov, *Po sledam drevnecherezmiyskoy tsivilizatsii* (Eski Harizm medeniyeti peşinde), s. 247; A. Yu. Yakubovskiy, *Ob odnom rannesamanidskom fel'se*, "Kratkiye soobşçeniya İİMK" (Eski bir samani felse'sine dair, "Kısa İİMK haberleri"), XII, s. 109.

⁵² V. V. Barthold, *Orta Asya Türk tarihi...*, s. 92-93; A. Yu. Yakubovskiy, *O rusko-hazarskih i rusko-kavkazskih otnoşeniyah v IX-X vv.*, "İzvestiya Akademii Nauk, seriya istorii i filosofii", III, 5, 1946, s.462 (IX-X. yüzyıllardaki Rus-Hazar ve Rus-Kafkas münasebetlerine dair, "İlimler Akademisi Yayınları, Tarih ve Felsefe serisi", III, 5, 1946, s. 462).

⁵³ S. P. Tolstov, *Goroda guzov* (Oğuz şehirleri), s. 87-90.

⁵⁴ Mahmud Kaşgârî, *Divanül-lûgat-it-Türk*, Ankara, 1943, I, 56-57; S. P. Tolstov *Goroda guzov* (Oğuz şehirleri), s. 84-85.

⁵⁵ "Puteşestviye İbn-Fadlana na Volgu" (İbn-Fadlan'ın Volga seyahatı) naşiri : İ. Yu. Kraçkovskiy, M.-L., 1939, s.109; V. V. Barthold, *Otçet o poezdke v Srednyuyu Aziyu S nauçnoy tselyu* (İlmi maksadlarla Orta Asya'ya yapılan seyahat hakkında rapor), SPb., 1897, s. 119.

silâh taşıyan Guzlar'ın bir cinsidir, onlar komşu Türk kavimlerine nazaran fevkâlâde ihtiyatlı ve cesurdurlar".⁵⁶

S. P. Tolstov'un son eserlerinde İdrisî'nin "Guzlar'ın memleketi" hakkındaki haberinin doğruluğu artık şüphe uyandırmamaktadır.⁵⁷ Hangakişler ve oturdukları bölgenin hususiyetleriyle İbn-Fadlan, Ebu-Dulaf ve Konstantin Porfirogenet'in⁵⁸ tasvir ettiği Peçenekler'in vasıflarının birbirine tamamen uygun olması bizi şu kanaate sevk ediyor: 1) Orhon âbidelerindeki Kengeresler, Konstantin Porfirogenet'teki Kangarlar, İdrisî'deki Hangakuşlar'ın⁵⁹ aynı mânayı taşıyan bir kavim adının değişik şekilleridir; 2) İdrisî haberlerinin ışığı altında Marquart'ın "kangar" kavim adı hakkındaki faraziye şeklindeki tahlili artık bir tahmin olmaktan çıkmıştır.⁶⁰

İbn-Hordadbeh'in⁶¹ "Kangar nehri" tâbiri "Kanga-halkının nehri" tarzında tefsir edilmektedir. "Şehnâme"de Sır-Derya'nın orta kısmına "Kanga nehri"⁶² ismi verilmekte, Kang vilâyetinin ise İsficab hududunda olduğu gösterilmektedir⁶³. "Kang nehri"nin malûm olan "Şaşa nehri", "Hocenta nehri"⁶⁴ tâbirleri gibi meydana geldiğini ve her ihtimale karşı, Firdevsî'nin ait olduğu bu Orta Asya ve Doğu-İran kompleksinin hududu içinde "Şehnâme" adlı coğrafya eseri hayalî (fantastik) olmayıp, tamamen hakikate uygun (reel) olduğunu⁶⁵ gözönünde bulundurursak şu neticeye varabiliriz:

⁵⁶ El-İdrisî, MİTT, t. I, s. 222.

⁵⁷ S. P. Tolstov, Oğuz şehirleri, s. 71.

⁵⁸ İbn-Fadlan'ın Volga seyahati, s. 65-66; A. D. Garkavî, Skazaniya müsülmanskih pisateley o slavyanah i russkih (Müslüman yazarlarının slavyan ve ruslar hakkındaki hikâyeleri), SPb., 1870, s. 185; Konstantin Porfirogenet, Zikredilen eseri, f. III, XXXVII, XXXVIII.

⁵⁹ Türk kavim adlarında baştaki K harfinin arab ve fars edebiyatında ħ harfiyle kaydedilmesi âdettir.

⁶⁰ "kişi", "kşi" kelimeleri Türk dil sisteminde "insan", "insanlar" mânasına gelmektedir. Herşeyden önce burada türkçede Tohar kavim adını ifade eden "ar" suffiksinin (son takısının) mânalandırılması bahis mevzuudur.

⁶¹ Bk. İbn-Hordadbeh, BGA, VI, 168.

⁶² Justi, Grundris der iranischen Philologie, t. II, s. 445; V. V. Barthold, Encycl. Isl., Sır-Darja; G. V. Ptitsın, K voprosu o geografii "Şah-Nâme" (Şehnâmeye dair), TOVE, IV, s. 303.

⁶³ G. V. Ptitsın, zikredilen eser, s. 307.

⁶⁴ Aynı eser, s. 303.

⁶⁵ Aynı eser, s. 309.

Firdevsî "Kanga" tâbiriyle İsficab'ın şimalinde ve Sır-Derya sahilindeki sahayı yani destanda ismi geçmiyen Otrar (Farab) vilâyetini kastetmektedir. Böylece Firdevsî'de (veya onun istifade ettiği kaynaklarda), Kanga (-Kengü)nün mevkiine dair malûmatla VIII. yüzyıl Türk kitâbelerindeki izahat birbirine tamamen uygundur.

Bununla ilgili olarak, Sır-Derya ve Aral gölü sahasındaki eski Peçenek-Oğuz yerlerinin Kimak-Kıpçak kavimleri tarafından zaptedilmesiyle sıkı bir münasebeti olan "Kanglı" kavim adı üzerinde durmak icabeder. ⁶⁶ S. P. Tolstov, ⁶⁷ Peçenek kavimlerinden bir kısmının Kıpçak Kavimler Birliği tarafından temessülü neticesi bu kavim adının "Kangar" (Kengeres) şeklini aldığı fikrini müdafaa etmeğe mütemayildir. ⁶⁸ Rüküddin Beybars'a⁶⁹ ait olduğu söylenen An-Nuveyrî Ansiklopedisindeki onbir Kıpçak kabilesinin cetvelinde mevcut olan Kengü-oğlu" veya "Kangar-oğlu" (قنغر veya قنغواغلى) ismi N. A. Aristov'un ⁷⁰ dahi dikkatini çekmiştir; "Kanglu" isminin bu cetvelde zikredilmediğini kaydedelim. İbn-Haldun'un cetvelinde de keza An-Nuveyrî'de olduğu gibi onbir Kıpçak kavmi kaydedilmekte, beşinci kavmin ismine "kanaarlu" denmektedir; şüphesiz ki bu "Kangar-oğlu"nun değişik bir şeklidir. ⁷¹ Yukarıda kaydedilen iki husus, S. P. Tolstov'un ⁷² "kanglu" adının "kanglu-oğlu" (veya "kangar-oğlu")dan çekim neticesi meydana geldiği hakkındaki faraziyesinin doğru olduğunu kabul etmeğe yardım ediyor; ve buna bir de Reşidüddin'de tesbit edildiği gibi, Türk dilinde halk etimolojisine göre yer ve cins belirten işaretle "lu" < "oğlu" edatının değiştiğini ilâve edelim.

Böylece bu ismin ilk önce Kıpçak asilleri tarafından kabulü, ⁷³

⁶⁶ J. Marquart, Komanen, s. 168.

⁶⁷ S. P. Tolstov, Oğuz şehirleri, s. 101.

⁶⁸ S. P. Tolstov, Oğuz şehirleri, s. 93.

⁶⁹ N. A. Aristov, Zametki ob etničeskom sostave türkskih plemen i narodnostey, "Jivaya Starina" (Türk kavimleri ve halkının menşee terekübüne dair notlar, "Yaşayan eski zamanlar"), III-IV, SPb., 1896, s. 367.

⁷⁰ V. G. Tizenhauzen, Sbornik materialov otnosyaştisya k istorii Zolotoy Ordı (Altın Ordu tarihine dair malzeme külliyyatı), SPb. T. I, 1894, s. 541.

⁷¹ Aynı eser.

⁷² S. P. Tolstov, Oğuz şehirleri, s. 93.

⁷³ Mahmud Kaşgâri, III, 280; S. P. Tolstov, Drevny Horezm (Eski Harizm), s. 23.

bunların zaptettikleri bölgelerde ve herşeyden önce Sır-Derya'da mevcut eski sülâle an'anesine kendilerini bağlamak arzularını ifade etmekte ve bu şekilde, bahsi geçen sahalar üzerinde fâikiyetlerini ispat etmek gayesini gütmektedirler.

Yukarıda çıkarılan bütün bu neticeler şu fikirlerin iddia edilmesini mümkün kılmaktadır :

1) VIII. yüzyıl başında o zaman "Kanga nehri" ismiyle anılan Orta Sır-Derya'nın vahaları yarı-göçebe olan Peçenek kabilelerinin himayesi altında siyasî bir birlik teşkil etmektedirler.

2) Bu siyasî birliğin merkezi, Orhon kitabelerinde "Kengü Otrarı" diye adlandırılan, Otrar (resp. Trarband) şehridir.

3) Kengeresler ("Kanga insanları" "Kanga erkekleri") ismiyle anılan Orta Sır-Derya Peçenekleri, Orhon âbidelerinde bunlar, adı geçen sahada, Sogdlılarla Batı Türk Kavimleri arasında, bir kavmi bütün olarak gösterilmiştir.

4) Şaşa, İsficab ve Farab'ın Araplarla mücadelesinde asırlık tecrübelerine rağmen, Peçenek kavimler birliğinin araplara karşı, daha çok muvaffak olması, onların, Türk Beyleri tarafından idare edilen, Orta Sır-Derya vahalarıyla askerî ve siyasî işbirliğinin ehemmiyetiyle izah edilebilir.

